

Inleiding

Op 16 maart 1966 schrijft de dan bijna tachtigjarige Karl Barth een brief aan de Duitse beweging *Kein anderes Evangelium*. Deze beweging was begin jaren zestig ontstaan als protest tegen de vervorming van het evangelie in de Protestantse kerk van Duitsland.¹ Met name tegen de door Rudolf Bultmann voorgestane ontmythologisering van het evangelie tekende men protest aan. Daartegenin wilde men opkomen voor de zuivere theologie, dat wil zeggen voor een theologie die zich op haar eigen bronnen, zich uitsluitend oriënteert op het evangelie. Men wilde onverkort vasthouden aan “de kernwaarden van het christelijk geloof (lichamelijke opstanding, triniteit, rechtvaardiging door het geloof enz.)”² Men voelde zich verwant met in de Tweede Wereldoorlog ontstane *Belijdende kerk*. Een van de voornaamste vertegenwoordigers van de Belijdende kerk was Karl Barth. Het is dan ook begrijpelijk dat de voorlieden van de beweging Barth adhesie vroegen. Zijn antwoord verstuurt hij een paar dagen na de grote oprichtingsmanifestatie in Dortmund op 6 maart 1966. In die brief neemt hij op niet mis te verstane wijze afstand van de beweging. Dat doet hij niet door het voor Bultmann op te nemen. Hij onderstreept de betekenis van de belijdenis, waarvoor de beweging zich wil inzetten, maar zo voegt hij eraan toe, de belijdenis als “getuigenis van de gekruisigde en opgestane Jezus Christus” is alleen zuiver als het tegelijk een uitspraak is tegen de Duitse atoombewapening, de oorlog in Vietnam, tegen het antisemitisme en voor het sluiten van vrede door erkenning van de grenzen die in 1945 in Europa ontstaan zijn. Als dat niet het geval is, is de belijdenis waarvoor men opkomt “een dode, goedkope, muggenziftende en kamelen doorslikkende belijdenis”.³

Op het moment dat Barth de brief schrijft, ben ik – negentien jaar oud – bezig met de studie Grieks en Latijn ter voorbereiding van de theologische studie. Ik doe dat bij de toenmalige theologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam. De brief wordt in de faculteit druk en met instemming besproken. Zo komt hij mij ter ore. De brief raakt me. Het is de tijd van de felle betogingen tegen de Vietnamoorlog, waaraan ik meedeed. Hier klonk een helder protest tegen die oorlog. De andere punten die Barth in zijn brief noemde, spraken toen minder tot mijn verbeelding. Er was nog iets anders dat mij aansprak. Barth verbond zijn bezwaar tegen die oorlog met de belijdenis. Kennelijk hadden geloof en de keuzes die hij maakte met elkaar te maken. Het geloof was kennelijk relevant voor de

¹ De beweging is tot op de dag van vandaag actief. Zie: ww.keinanderesevangelium.de/

² E. Meijering, *Barth over de verhouding tussen dogmatiek en ethiek*.

³ Mattheus 23:24.

politiek. Dat boeide mij als jongen die matig in het geloof was opgevoed, met vrienden die stuk voor stuk afscheid namen van het geloof, juist omdat het voor hen te weinig politiek van betekenis was. Het heeft ertoe bijgedragen, dat ik uiteindelijk na de voorstudie toch, ook al was ik niet met die bedoeling aan de studie van Grieks en Latijn begonnen, theologie ben gaan studeren.

Vanaf het begin heeft Karl Barth dus voor mij betekenis gehad. Aanvankelijk waren het vooral zijn politieke geschriften die mij inspireerden. Pas veel later ben ik ook delen van de *Kirchliche Dogmatik* gaan lezen. De belangstelling voor zijn theologie is eigenlijk nooit verflauwd. Ondertussen is de belangstelling voor hem aanzienlijk minder geworden. Zijn theologie, zoals die wordt samengevat in de duizenden pagina's van zijn hoofdwerk, wordt ervaren als een werk dat alleen interessant is voor de ingewijden, voor hen die God al kennen. Voor de mens die twijfelt en zijn vragen heeft, is het een ontoegankelijk boek geworden, een theologie die niet of nauwelijks is 'toe te passen' in het dagelijkse leven met zijn vele vragen.⁴ Meermalen werd mij enigszins meewarig gevraagd waarom ik nog altijd met hem bezig was. Dat heeft dus te maken met die vroege ervaring: de verrassing wat Barth een zuivere belijdenis noemde. Wat hij daarmee bedoelde, heeft mij vanaf dat moment beziggehouden. Tijdens een studieweek in mijn eerste jaren als predikant werd aan de deelnemers gevraagd wat zij in hun leven wilde bereiken. Ik weet niet meer wat de anderen opschreven, maar nog wel wat ik schreef. Ik zou tevreden zijn als ik het verband kon leggen tussen de theologie en de politiek, anders gezegd of en hoe de uitspraken van het geloof politieke betekenis hebben. Dat is het thema geworden van mijn theologische leven. Telkens opnieuw zocht ik naar dat verband, ik schreef er vele malen over. Ik spitste het toe op de vraag naar de verhouding tussen kerk en staat. De eerste artikelen die in het kerkblad van mijn eerste gemeente schreef, gingen daarover. Vele artikelen daarover volgden, soms over de theologie, maar heel vaak over maatschappelijke vraagstukken en hun verhouding tot het geloof. Toch bleef ik het gevoel houden dat ik mijn politieke interesses en de theologie niet goed met elkaar kon verbinden. De opmerking van Barth uit zijn brief aan het congres van *Kein anderes Evangelium* bleef mij 'dwarszitten'.

De eerlijkheid gebiedt om in dit verband ook Krijn Strijd te noemen. Hij doceerde ethiek aan de faculteit. Voor hem was het pacifisme, of zoals hij het liever noemde, geweldloze weerbaarheid, onverbrekkelijk verbonden met het geloof. Ook bij hem dus net als bij Barth een verbinding tussen dogma, leer en ethos, het handelen. Ook dat sprak mij aan, maar tegelijk stichtte dat bij mij verwarring. Barth verzette zich juist tegen deze verbinding die Strijd legde,

⁴ In Nederland is het vooral J. Sperna Weiland geweest die betoogde dat Barths dogmatiek een gesloten burcht was. J. Sperna Weiland, *'Er is iets aan het gebeuren'*.

terwijl hij in zijn brief uit 1968 de punten noemde die ook door Strijd onderschreven zouden kunnen worden. Kiezen tussen beiden kon en wilde ik niet. Naast Barth bleef ook Strijd op mijn schouder meekijken.

Op de vraag waarom voor Barth geloof politiek impliceert, heb ik de afgelopen jaren een antwoord gezocht. In dit boek doe ik verslag van mijn onderzoek. Bij het zoeken daarnaar ben ik niet begonnen bij de *Kirchliche Dogmatik*, maar bij de zeer vele uitingen van Barth over de politiek. Ik concentreer mij daarbij op de vraag hoe hij spreekt over de verhouding tussen de kerk en de staat. Ik begin met de beide verklaringen van de *Römerbrief* en dan met name van de hoofdstukken waarin hij Paulus' spreken over de staat uitlegt. Deze exegeses dateren van het begin van de twintigste eeuw. Hoe werken de ervaringen van de Wereldoorlog en de Russische Revolutie uit die periode door in zijn theologische nadenken over de verhouding tot de staat? Op welk punt corrigeert hij in de tweede versie de eerste? Welke gevolgen heeft deze correctie voor de houding van de kerk jegens de staat?

Ongetwijfeld is de periode van Hitlers opkomst in Barths leven het meest bepalend voor zijn theologische reflectie. In de meest scherpe vorm is in die periode de vraag naar de verhouding van de kerk tot de staat aan de orde. Ik bespreek de geschriften waarin hij op de ontstane situatie ingaat en hoe hij als theoloog op deze vraag antwoordt. Daarbij zal ik aangeven hoe de keuzes die hij maakt zich verhouden tot die uit de periode van de *Römerbriefe* en zijn in eind jaren twintig gehouden ethiekcolleges. In deze colleges is hij uitvoerig ingegaan op de verhouding tot de staat. Ik zal er in een apart hoofdstuk aandacht aan besteden.

Ook na de Tweede Wereldoorlog reflecteert Barth op de situatie, die totaal anders is dan in de beide vorige perioden. Duitsland is verslagen. Wat is de bijdrage van de kerk bij de verwerking van de oorlog? Hoe stelt zij zich op in de Koude Oorlog? Het zijn de vragen die Barth als theoloog met het oog op de kerk probeert te doordenken. Het leidt opnieuw tot doordenking van de verhouding van de kerk tot de staat.

Bij deze bespreking van Barths denken over de verhouding tussen kerk en staat gedurende zijn leven besteden we apart aandacht hoe hij op het gebruik van geweld door de staat theologisch reflecteert. In dat kader spreekt hij verschillende keren over het pacifisme.

Daarmee is de opzet van deze studie gegeven. Het is geen wetenschappelijk-theologische studie over Barth, ook al hoop ik dat mijn weergave van hem de toets der kritiek kan doorstaan. Het is een verantwoording hoe ik hem versta. In zes hoofdstukken worden de uitspraken van Barth in de context van de beschreven periode besproken. In de inhoudsopgave worden de besproken publicaties aangegeven. Ik sluit het geheel af met een beschouwing waarin ik Barths denken over kerk en staat en het pacifisme samenvat, naga of er sprake is van continuïteit in zijn denken en wat de actualiteit ervan is. Daaruit wordt duidelijk dat